

# De Amsterdamse School



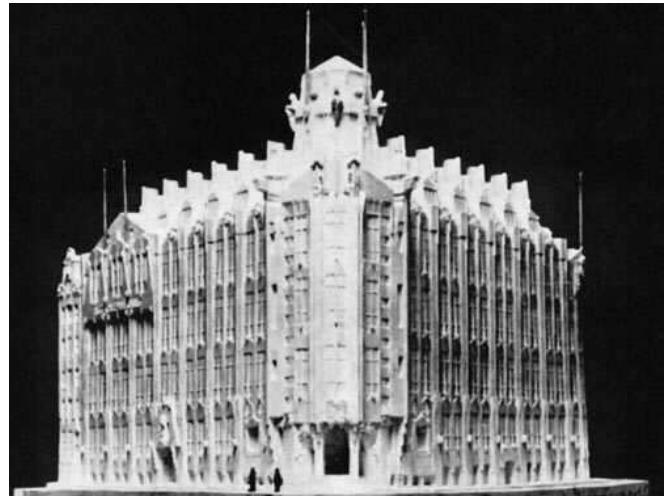
Aan het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam is in 1972 in groepsverband studie gemaakt van de Amsterdamse School. De volgende pagina's leren onder andere dat deze stijlvernieuwing van rond het jaar 1920 niet beperkt bleef tot de architectuur, maar zich ook uitstreekte tot de bouwsculptuur en de kunstnijverheid.

# Inleiding

Aan het Kunsthistorisch Instituut van de Universiteit van Amsterdam hebben twee werkgroepen van gezamenlijk 27 deelnemers zich gedurende het studiejaar 1972-1973 beziggehouden met de Amsterdamse School. Wat verstaat men onder Amsterdamse School, wat zijn haar kenmerken, welke invloeden onderging zij en gingen van haar uit, en vooral: wat heeft zij voortgebracht? Naar onze mening zijn deze vragen nooit voldoende beantwoord; in de literatuur komt men meestal niet verder dan het opsommen van de meest karakteristieke monumenten, de meest in het oog springende kenmerken en de belangrijkste kunstenaars.

Daarnaast klinkt altijd dezelfde kritiek: de Amsterdamse School is te esthetisch, te weinig sociaal gericht, enz. Wij stelden ons als doel dit beeld aan te vullen, vollediger te maken en zo nodig te corrigeren. Wij besloten ons te beperken tot Amsterdam, omdat deze stad alleen al meer dan voldoende studiemateriaal opleverde. Om zoveel mogelijk architectuur te inventariseren en te fotograferen, trokken wij alle wijken door. Ook is er een inventarislijst gemaakt van kunstnijverheid. Spoedig bleek hoe moeilijk het was om criteria aan te leggen. Wij leggen er daarom de nadruk op dat de inventarislijst geen volledigheid wil nastreven; bovendien is er geen onderscheid gemaakt tussen uitgesproken Amsterdamse-Schoolarchitectuur en architectuur waarop deze benaming slechts vaag van toepassing is. Daarbij maakten wij een index op het voor deze tijd zo belangrijke tijdschrift *Wendingen*, met de bedoeling een volledig overzicht van de inhoud te krijgen en deze ook voor anderen toegankelijk te maken. Deze index is te raadplegen op het Kunsthistorisch Instituut.

Algemene conclusies zal men in dit artikel nauwelijks vinden; wij hebben slechts een aanzet willen geven tot een juistere waardering van een stroming die met name in Amsterdam een zo belangrijke plaats heeft ingenomen.



Maquette van het Scheepvaarthuis

## Wat is 'De Amsterdamse School'?

In het eerste nummer van het tijdschrift *Wendingen* (januari 1918) schrijft H.Th. Wijdeveld:

*Hier zijn de wendingen door al deze kunstuitingen, en welgevallige reverenties naar die stroomingen, die vol krachtigen drang de wegbereiders zijn voor de komende harmonie. Hier wordt naast de architectuur, in haar nieuwen opbouw van zuivere structuur, de volle glans erkend van de verschijning der Fantasievollen, die argeloos spelen met de schatten van het rationalisme. Hier wordt de sfeer aangeroerd, die verstijfde-murenmassa's tot soepele architectonische-plastiek omzet, en vol beweging, spelend volgt de cadans der ruimteontwikkeling.*



*Hoofdweg hoek Postjesweg, door P. Kramer, 1923*

In 1913 wordt aan de Prins Hendrikkade begonnen met de bouw van het Scheepvaarthuis. Dit in 1916 voltooide gebouw is in verschillende opzichten uniek. Toch wordt het door velen gezien als de gangmaker van een architectuurstijl, die zich in eerste instantie laat kenmerken door veel en kleur-rijk baksteengebruik, een expressieve en plastische vormgeving, rijke schaduwwerking en een vrij overvloedige decoratie. Deze stijl krijgt al gauw de benaming Amsterdamse School, omdat zij bij uitstek een Amsterdamse aangelegenheid is. De term werd voor het eerst gebruikt in 1916, door architect Jan Gramata in een artikel over Berlage. Als men nu nagaat wat er allemaal in Amsterdam en ook daar buiten met meer of minder grote zekerheid onder de noemer Amsterdamse School gebracht kan worden, dan is het duidelijk dat het boven gegeven beeld veel te ongenueanceerd is.

Het Scheepvaarthuis werd gebouwd door J.M. van der Mey (1878-1949), Michel de Klerk (1884-1923) en Piet L. Kramer (1881-1961). Alle drie hebben zij als jonge architecten gewerkt op het bureau van Eduard Cuypers, vlak naast het Rijksmuseum. Kramer en De Klerk hebben in 1920 in Amsterdam-zuid voor de socialistische woningbouwvereniging De Dageraad een complex van 298 arbeiderswoningen ontworpen, en De Klerk zette voor de katholieke Woningbouwvereniging Eigen Haard in 1918-1919 een driehoekig blok neer van arbeiderswoningen, een postkantoor en een school in de Spaarnammerbuurt.

*Een typerend voorbeeld van een hoekoplossing: Burgemeester Tellenstraat/Pieter Lodewijk Takstraat*

Samen met het Scheepvaarthuis en een toiletgebouwtje op het Valeriusplein zijn deze twee wooncomplexen vorig jaar als jonge monumenten op de Monumentenlijst geplaatst. Beide zijn als een architectonisch geheel ontworpen; de hoofdopzet is symmetrisch, opvallender echter is de a-symmetrie in de detaillering. Er wordt gebruik gemaakt van concave en convexe vormen die zich vooral op de hoeken manifesteren; deze hoeken zijn vaak hoger dan de middengedeelten. van de gevels; ingangspartijen en trappenhuisen worden geaccentueerd; ramen en balkons zijn vaak zó in de gevel geplaatst, dat zij meer de compositie ten goede komen dan het woongenot; de ramen hebben vele, vooral horizontale onderverdelingen; bijzondere aandacht krijgt ook de vormgeving van de deuren. De inwendige structuur is van gewapend beton, maar zij wordt geheel verborgen door een bakstenen bekleding, die haar eigen weg gaat. Deze betonconstructie maakt het mogelijk, dat nu de



nadruk komt te liggen op de horizontale lijnen. Mede hierdoor krijgen deze woningen een heel ander karakter dan de volkswoningbouw vóór die tijd, zoals de huizen in de Pijp. Een decoratief effect wordt bereikt door de toepassing van verschillende vormen en kleuren baksteen, sierverbanden, diepe voegen, profileringen en verspringingen. Bij platte daken wordt de daklijn geaccentueerd; pannendaken zijn vaak zó steil dat zij een verlengstuk van de gevel vormen. Bij een nauwkeuriger speurtocht door Amsterdam blijkt in grote delen, gebouwd tussen circa 1915 en 1930, het voorbeeld van De Klerk en Kramer te zijn gevolgd, wat karakter, algehele vormgeving en/of detaillering betreft. Andere architecten voegen daar weer nieuwe kenmerken aan tot, zonder zich van dezelfde stijl los te maken. Zo wordt het beeld van de Amsterdamse School steeds veelomvattender en worden haar grenslijnen steeds vager.



*Hoofdweg, door H.Th. Wijdeveld, 1925*

Voor sommigen is de dood van De Klerk in 1923 het definitieve einde van de Amsterdamse School; juister is het te zeggen dat het speelse en grillige van de beginperiode omstreeks die tijd plaats gaat maken voor een strengere en soberder architectuur. Als voorbeelden hiervan noemen wij de arbeiderswoningen van Kramer en H.Th. Wijdeveld (geb. 1885) aan de Hoofdweg, verschillende woonblokken in Amsterdam-Zuid van G.J. Rutgers en C.J. Blaauw, Huize 'Lydia' aan het Roelof Hartplein van G.J. Boterenbrood (1926). Daarnaast was ook de afdeling Gebouwen van

Publieke Werken zeer actief; op haar naam staan vele openbare gebouwen, scholen, bruggen enz.

De hoeveelheid bouwsculptuur, mozaïeken, smeedijzer en tegeltableaus aan de gebouwen is een bewijs dat de Amsterdamse School niet alleen een architectuurstijl was; De Klerk en Kramer bij voorbeeld ontwierpen ook interieurs en meubels; vooral de kunstnijverheid nam een belangrijke plaats in.

Het is uiteraard nodig zich af te vragen welke factoren hebben geleid tot het ontstaan van de Amsterdamse School en in welke opzichten haar kunstenaars zich van hun belangrijkste voor-gangers en tijdgenoten onderscheidden. Veel meer dan een beknopt algemeen beeld kunnen wij hier niet geven. De Art Nouveau vindt volgens sommige opvattingen een voortzetting in de Amsterdamse School. Bij beide stromingen speelt het ornament een belangrijke rol, maar door de Art Nouveau wordt een beter evenwicht bewaard tussen ornament en structuur. Op het gebied van de kunstnijverheid is de relatie met de Art Nouveau duidelijker. Hier wordt nog nader op ingegaan. Van meer belang voor de Amsterdamse School is de betekenis van Berlage. Hij bepaalde met zijn tweede Plan Zuid (1915-1917) een groot deel van de stedenbouwkundige vormgeving van Amsterdam-Zuid. De totstandkoming van een groot aantal woonblokken binnen zijn stratenplan werd voor het merendeel de taak van de bouwmeesters van de Amsterdamse School. Zij deelden met Berlage de liefde voor 'eerlijke' materialen als baksteen, hout, natuursteen en de zorg voor goed vakmanschap. Toch zetten zij zich welbewust af tegen zijn naar hun oordeel te nuchtere, sobere en fantasieloze architectuur. Berlage gebruikte baksteen open en eerlijk als constructiemateriaal; zij verstopten, bekleedden en versierden met een buitenlaag van baksteen de feitelijke constructie van gewapend beton.

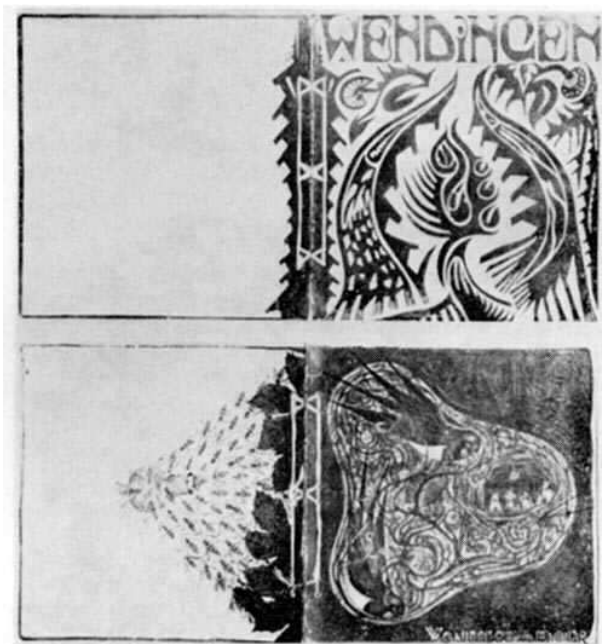
Een nieuwe stap werd wat later gezet door de mensen die meestal 'nieuw-zakelijken' of 'functionalisten' worden genoemd: voor hen moest nu ook de betonconstructie naar buiten zichtbaar zijn. Buitenmuren waren niet meer nodig, men kon zelfs met louter glas volstaan.

In haar oprichtingsmanifest van 1927 stelt de Amsterdamse groep nieuw-zakelijken, 'De 8', onder andere: 'De 8 wil geen weelde architectuur ontsproten aan de vormenwellust van getalenteerde individuen', en: 'De 8 is a-esthetisch, a-dramatisch, a-romantisch, a-kubistisch'. Met a-kubistisch doen zij een aanval op een meer directe concurrent óók van de Amsterdamse School, namelijk de in 1917 opgerichte 'Stijl'-groep, met mensen als Van Doesburg, Rietveld, Mondriaan, Oud, Wils en Van Eesteren. Zij waren gekant tegen het gevoel en het individuele en hielden een pleidooi voor een rationalistische en universele kunst. Tot slot noemen wij de Delftse School, welke tussen circa 1930 en 1950 in Nederland de meeste opdrachten kreeg. Het ambacht en het gebruik van natuurlijk materiaal krijgen hier opnieuw de nadruk. Vooral in een latere fase ontkomt de Amsterdamse School niet aan invloeden van bovengenoemde stromingen; wanneer deze stromingen echter zo de overhand krijgen, rest haar niets anders dan in alle stilte ten onder te gaan.

## Wendingen

Een belangrijke rol binnen de Amsterdamse School speelde het maandblad *Wendingen*. Het ontstond in januari 1918 op initiatief van enkele leden van het genootschap *Architectura et Amicitia* (een vereniging van architecten, beeldende kunstenaars, bouwkundigen etc.), die, in tegenstelling tot het meer vaktechnische *Bouwkundig Weekblad*, meer aandacht wilden besteden aan de volgens hen verwaarloosde esthetische aspecten van de architectuur. Eén der oprichters was H.Th. Wijdeveld,

die tot 1925 de leiding had en tevens de typografie verzorgde, totdat het blad eind 1931 werd opgeheven. Erg veel zorg werd besteed aan typografie en vormgeving. Het ontwerp voor het vierkante omslag werd steeds door een andere kunstenaar verzorgd. De redactie wisselde vaak van leden. In de eerste redactie zaten onder anderen C.J. Blaauw, P.L. Kramer, J.L.M. Lauweriks, R.N. Roland Holst. *Wendingen* was geenszins alleen een architectuurtijdschrift. Er werd aandacht besteed aan vele vormen van kunst, bij voorbeeld bouwsculptuur, negerplastiek, muurschilderingen, vroeg-Italiaanse schilderkunst, boekverluchting, affiches, toneel en dans, maskers, marionetten, interieurs, grafiek, schelpen. Het blad beperkte zich zeker niet alleen tot de Amsterdamse School: verschillende stromingen in binnen- en buitenland kregen ruimschoots



aandacht.

*Omslagontwerpen van Wendingen uit 1919 en 1920*